

'הסוציאליזם אינו שאיפה לעתיד, אלא מעשה להווה'

אהוד מנור

צביה בלשן, **איחוד מפולג: הברית העולמית של מפלגות פועלי-ציון, 1907–1920**, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, הציונות ומורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, קריית שדה-בוקר 2004, 416 עמודים

'הספר שלפנינו [...] נטען על גבי הכריכה האחורית, 'יש בו כדי לתרום [...] להבנה מעמיקה יותר של הדימויים על הגשמת הציונות, שלא היתה בתקופה זו אלא משאת נפש ותרמה לגיבוש תודעת הזהות הלאומית היהודית יותר מאשר לבניין הארץ'. טבען של כריכות אחוריות שהן מנסות להחזיק באמצעות המעט את המרובה ובה בעת למשוך את המתעניין המהסס לקרוא בספר ואולי אף לרכשו. השיטה ברורה: שימוש במונח מוכר, שמשמעותו ידועה לכאורה, והעמדתו בספק; במקרה הזה, הרי לכול ידוע שהציונות בנתה את הארץ, והנה רומזת לנו הכריכה האחורית שלפחות 'בתקופה זו', כלומר בשנים 1907-1920, הציונות לא היתה יותר מ'משאת נפש', ובהתבססה על 'דימויים' תרמה לא יותר מל'גיבוש תודעת זהות לאומית'.

אין לדעת אם הפסקה הקצרה המופיעה בכריכה האחורית של הספר אכן השיגה או תשיג את יעדה. כך או אחרת, מקריאת ספרה המעמיק, המקיף והמרתק לעתים של צביה בלשן עולה תמונה היסטורית מורכבת הרבה יותר מזו הנרמזת בציטוט שלעיל. הכותרת שבחרה בלשן לספרה, 'איחוד מפולג', קולעת אולי טוב יותר למהות דיונה ונאמנה לו יותר מן הפסקה הנזכרת. 'הברית העולמית של מפלגות פועלי-ציון' (להלן 'הברית'), ככתוב בכותרת המשנה, אכן סבלה מפער שיטתי, 'אינהרנטי', בלשונה של בלשן (עמ' 207), בין רצון לאיחוד ובין מגמות מפלגות. ואמנם, בלשן מוכיחה בשלל דוגמאות כי מחד גיסא מפלגות פועלי-ציון, שקמו בארצות רבות עוד לפני 1907, שאפו לכרות ביניהן ברית ואף עשו כן באותה שנה, אך מאידך גיסא כל אחת מהן פעלה בשיטתיות לשמירת ייחודה, דבר שהביא לפילוג ש'לא היה מפתיע וטראומטי', בלשונה של בלשן, 'אלא מותווה ואינהרנטי' (עמ' 321).

יש משהו מעורר התנגדות ברוח הדטרמיניסטית המלווה את הדיון – ומדובר לא רק במה שנוגע לשלב המכריע של הפילוג, שהתממש ב-8.8.1920, במהלך דיוני 'הקונפרנציה החמישית' שהחלה בווינה כעשרה ימים קודם לכן (עמ' 293, 301), אלא גם בתיאור הדרך

שעברה 'הברית' מראשיתה. האומנם היה הפילוג בבחינת 'פילוג ידוע מראש' (עמ' 322)? להיסטוריון הפוליטי לא נותר אלא להציע אפריורית תשובה שלילית לשאלה זו, שהרי מה ערך יש לדיון היסטורי-פוליטי המבוסס כולו על הכרעות של יחידים?

שלילת הדטרמיניזם בהיסטוריה פוליטית מחייבת שימוש בשאלה האסורה לכאורה, 'מה היה קורה אילו'. במקרה הזה, ה'אילו' קיים למעשה בכל צומת הכרעה. כך, מסתבר, מציעה אפילו בלשן, לפחות במקום אחד – אגב דיונה המרתק בתפקידים של אנשי לשכת 'הברית' בשיחות שהביאו להסכם השלום הנפרד בין גרמניה לרוסיה בברסט-ליטובסק היא כותבת כך: 'לו הצליחו השיחות, היתה הברית משיגה זכויות כבירות לעם היהודי בגולה ובארץ-ישראל שהיו מגמדות את הצהרת בלפור' (עמ' 213). במקרה זה ייתכן שהפילוג היה נמנע, שכן הישג פוליטי כזה ל'ברית' היה מעמיד אותה במרכז ההווה של הפוליטיקה היהודית. ולמרות כל זאת, לצד שאלות 'אילו' כאלה ואחרות, התזה של בלשן במקומה עומדת: הפילוג אולי לא אירע מיד, אך 'האיחוד' אכן היה מפולג. גם הישגים פוליטיים שלא הושגו ותהליכים היסטוריים שלא קרו (כמו עלייה המונית לארץ-ישראל מיד לאחר 1919) לא היו מונעים את הפילוג הנדון, שכן סיבותיו אמנם היו 'אינהרנטיות' ונבעו ישירות משאלת היחס הרצוי בין 'עבודת ההווה' לבין 'עבודת ארץ-ישראל'. 'הגורם המכריע בתולדותיה של הברית', קובעת בלשן בסיום מחקרה, 'היה העימות בין ארץ-ישראל ובין הגולה' (עמ' 322). ודוק: לא רק הפילוג 'אירע על רקע שאלת עבודת ארץ-ישראל' (עמ' 297), אלא, כאמור, כל 'תולדותיה של הברית' עמדו בסימן קונפליקט זה.

מרכזיותו של המתח הזה באה לידי ביטוי כמותי בספר: על-פי האינדקס, לפחות ב-34 עמודים מופיע הערך 'עבודת הגולה' או 'עבודת ההווה', ולפחות ב-62 עמודים מופיע הערך 'עבודת ארץ-ישראל'. אך מעבר לעובדות כמותיות אלה, המתח בין שני מישורי הפעולה הציוניים הללו מלווה את הדיון על רוב מרכיביו. המתח הזה השפיע על היחסים בין פועלי-ציון לבין עצמם; בינם לבין מפלגות פועלים ציוניות לא-סוציאליסטיות; בינם לבין מפלגות ציוניות בורגניות; בינם לבין ארגונים ציוניים אחרים; בינם לבין מפלגות פועלים יהודיות לא-ציוניות; ובינם לבין מפלגות פועלים לא-יהודיות, סוציאליסטיות ולא-סוציאליסטיות. המתח הזה השפיע גם על ניתוחי המציאות היהודית, העולמית והארץ-ישראלית. הוא השפיע, כמובן, על ניתוחי המציאות ועל ההמלצות לפעולה בתוך ארץ-ישראל כפי שנוסחו בפי סוגי יהודיה השונים למפלגותיהם, וגם על הבנת מקומם של השלטון התורכי בארץ ושל זה האנגלי לאחריו; ולבסוף, המתח בין 'עבודת ההווה' ל'עבודת ארץ-ישראל' ניכר בדרכים השונות שפועלי-ציון שונים הבינו את 'השאלה הערבית' ואת סיכויי פתרונה.

כל האמור לעיל מרכיב את מאות עמודיו הדחוסים של הספר הנדון. הספר מחולק לשמונה פרקים, ואלה מאורגנים בארבעה חלקים החופפים שלוש חטיבות זמן משמעותיות: לפני מלחמת העולם הראשונה, תוך כדי המלחמה ולאחריה. כך, החלק הראשון עוסק ב'ראשיתו של רעיון הברית העולמית', השני – ב'שנות ההתגבשות', והשלישי והרביעי כבר מתבוססים עמוק בכוח הפוליטי: 'נוכח מצוקות המלחמה' ו'במדרון הפילוג'.

מטיבו ההיסטורי-פוליטי, החיבור שלפנינו מפגיש את הקורא עם דמויות רבות, מקצתן

מפורסמות. 'הגיבורים הראשיים' הם כמובן אלה שניהלו בפועל את 'לשכת הברית' - שלמה קפלנסקי, ברל לוקר, ליאון חזנוביץ' ובפרק זמן מסוים גם בר ברוכוב - אך לא נעדר מקומם של פועלי-ציון ידועים אחרים, כמו ישראל שוחט, יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון, יצחק טבנקין וברוך צוקרמן, ושל דמויות חשובות נוספות, ובהן ציונים ידועים כמו חיים וייצמן ומקס נורדאו; יהודים-לאומיים ידועים כמו חיים ז'יטלובסקי ופנחס רוטנברג; סוציאליסטים יהודים ידועים כמו פיליפ קראנץ, ולדימיר מדם ואייב קאהאן; סוציאליסטים לא-יהודים ידועים כמו נשיא האינטרנציונל השני קמיל הויסמנס; ועוד.

כאן ראוי לציין שאין אחידות בתיאור הביוגרפי הבסיסי של כל אחת מהדמויות, דבר שאין להסבירו בכך שאלה שזכו לפסקה ביוגרפית חשובים לדיון ואלה שאינם מתוארים בפרוטרוט אינם כאלה, וגם לא בכך שמי שזכה לפסקה הוא דמות מרכזית ומי שלא זכה לה הוא דמות שולית. בפועל מצויים בספר תיאורים ביוגרפיים מפורטים יחסית לצד הזכרת שמות סתמית, ואף שאין זו בעיה חמורה, בכל זאת יש בכך כדי למנוע את הקורא הבקי-פחות מלקבל תמונה פרוסופוגרפית, העושה את ההבדלים האידיאולוגיים למעניינים עוד יותר דווקא על רקע הידיעה שרובן של הדמויות הנדונות צמחו ובאו מרקע דומה.

אך לקורא הבקי-פחות נכונה התמודדות חשובה עוד יותר. אפשר אולי להצטער על כך, אך אין לבטל את העובדה שקוראיו בכוח של הספר, רובם ככולם, ולפחות חלקם הגדול של החוקרים המתחילים אינם יודעים על בוריים את ההבדלים בין ה'סיימיסטים' לבין ה'וורוודניה'; בין ה'פלטפורמה של פולטאוה' לבין ה'פלטפורמה שלנו'; בין האינטרנציונל הראשון לשני, לשלישי ולשני-וחצי; בין 'דיקטטורה של מפלגה' לבין 'דיקטטורה של פרולטריון'; ואפילו בין 'סוציאל-דמוקרטיה' לבין 'סוציאליזם'. 'אפילו', מכיוון שלחלוטין לא ברור שלקורא בן-זמננו נהיר כי בשני מושגים אלה חל מהפך: מה שכיום מובן כ'סוציאל-דמוקרטיה' הובן לפני מאה שנה כ'סוציאליזם', ולהפך. ובכן, אפשר לבכות עובדה זו אך אין להתעלם ממנה, ומי שסבור עדיין כי יש חשיבות עליונה לחקירתם ולהוראתם של ממדיה המגוונים של 'השאלה היהודית' בין 1881 ל-1939 ראוי שינהג בעניין זה בכובד ראש.

בפרק השני, למשל, מתוארים הקמת 'הברית' וניסוח תקנונה. אחד הנושאים בתקנון היה 'הרכב הברית', שעל-פי התזה של בלשן הוא אחד מרשימה ארוכה של נושאים ש'האיחוד המפולג' בא בהם לידי ביטוי. ואמנם, בעמוד 78 אנו קוראים כי 'הגדרת תנאי ההשתייכות פתחה את השער לפני כל מפלגות פועלי-ציון, שכן היא לא היתה חד-משמעית ואפשרה פרשנות לכאן ולכאן'. אחת הסוגיות שאפשרו פרשנות כזאת היתה 'תנאי הקבלה לאינטרנציונל', עניין חשוב לפועלי-ציון בתוקף היותם חלק מהסוציאליזם העולמי. על-פי ניתוחה של המחברת, שאלת ההתקבלות לאינטרנציונל ביטאה את הפן של 'עבודת ההווה'. אך מה היו 'תנאי הקבלה לאינטרנציונל'? באותו עמוד אין תשובה לכך, אף לא הפניה. רק בעמ' 111 יכול הקורא הזקוק לתשובה ללמוד כי 'בשלהי 1906 חל שינוי בעקרון הייצוג באינטרנציונל'. זה אפשר מעתה לארגונים שונים להתארגן כ'סקציות' במסגרת 'מדינה' או במסגרת 'כל אומה שכרגע אינה מדינה, אך זכתה להכרת הלשכה'. במילים אחרות, החלטה זו פתחה 'דלת לפני אומות שגבולות ממלכתיים פיצלו אותן, ובכלל זה גם אומות

אקסטרטוריאליות'. מבחינת פועלי-ציון משמעות השינוי היתה שמעתה הם יכלו 'להתחיל במסע הארוך למען ייצוג ליהודים באינטרנציונל בתור סקציה לאומית אקסטרטוריאליית'. בפרק השמיני, המתאר את המהלכים הקונקרטיים שהביאו לפילוג, שבה ועולה סוגיית תנאי הקבלה לאינטרנציונל, אך הפעם לזה 'השלישי', שקם בהנהגת המפלגה הקומוניסטית של ברית-המועצות לאחר המהפכה הבולשביקית. גם הפעם היתה סוגיה זו צדו השני - צד 'ההווה' - של המטבע הפוליטי הפועלי-ציוני, שבצדו האחד היה כתוב 'ארץ-ישראל'. כנהוג בארגונים פוליטיים בכלל ואידאולוגיים בפרט, הוויכוח על סדר היום שיקף את המחלוקות המהותיות. כאשר 'תבע' בן-גוריון 'לדון תחילה בעבודת ארץ-ישראל', הוא הניח 'שבשאלת האינטרנציונל' ניתן יהיה להגיע לידי 'הסכמה עם השמאל'. אלא שכאן טעה בן-גוריון: לא היה אפשר להגיע 'לכל הסכמה עם השמאל', טוענת בלשן, מכיוון שבן-גוריון 'לא הכיר את 21 תנאי הקבלה' לאינטרנציונל השלישי (עמ' 296). לצערו של הקורא הבקי-פחות, מסתבר לו שגם הוא איננו מכיר את 21 תנאי הקבלה המסתוריים הללו, ולאכזבתו הוא מגלה שהערה 56 מפנה אותו לא לתמציתם אלא לאוסף מסמכי האינטרנציונל הקומוניסטי בעריכתה של Degras Jane (עמ' 388), ספר שעל-פי הקטלוג המאוחד מצוי בספריית 'יד-ושם' בלבד.

אינן להבין מביקורת זו שהחיבור שלפנינו הוא כספר החתום למי שאינו מבין למשל כי 'טריטוריאליזציה כלכלית' בשפתו של ברוכוב היא פשוט 'התיישבות', או כי 'ציונות פרוגנוסטית' פירושה הוא, בעגת פועלי-ציון, שתהליך הגירת היהודים לארץ-ישראל יתרחש מאליו, ללא צורך בהתערבות פוליטית-מכוונת. עוצמת ההתרחשויות כה גדולה עד כי 'תחושת הדחיפות' שליוותה את פועלי-ציון במשך השנים (עמ' 265) עוברת אל הקורא המרוכז גם אם אינו מבין כל מושג ואינו דק בכל אלמנט. כך או אחרת נכונים לקורא מפגשים עם עובדות לא ברורות מאלהן, כמו למשל העובדה שהיו קבוצות של פועלי-ציון במצרים (עמ' 293), או עם פרשיות עלומות ומפתיעות, כגון הקשרים של פועלי-ציון עם הסוציאליסטים הארמנים (עמ' 179, 191, 197).

עם זאת, דומה שפרק המבוא יכול היה להכיל דיון קצר בתזות המרקסיסטיות הבסיסיות ובדרכי יישומן אצל פועלי-ציון. אפשרות נוספת היא התקנת לקסיקון מושגים קצר, ובו הסברים תמציתיים של המושגים ושל צירופיהם הפחות-מוכרים, ובהם בין השאר 'המרקסיוס מבית מדרשו של בוגדנוב' (עמ' 22); 'טריטוריאליזם'; סיימיוס; פרולטריזציה; פרודוקטיביזציה; אנטנסה (ונשאלת השאלה מדוע להשתמש באותה שורה [עמ' 134] פעם במושג זה ופעם בנרדפו העברי המספק, 'ההסכמה?'); קונטרננט; 'שיטת הבחירות המחומשת' (עמ' 173); קומיסריזציה (עמ' 224); 'טריטוריאליזציה פוליטית' (עמ' 237 ועוד); 'טריטוריאליזציה כלכלית-קפיטליסטית סטיכית' (עמ' 263); קורקטיבה; 'משבר העלייה השנייה'; 'ההיבט הפוליטי שבעבודה הכלכלית' (עמ' 273); מפ"ס; צנז; ועוד.

אגב מושגים, עם כל הכבוד הראוי לשפה העברית ולתחזיתה המבורכת, יש מקום להביא שמות ארגונים שקמו בארצות הים במקורם, ולו בסוגריים, ובכל מקרה לנקוט אחידות. כשם שאייב קאהאן אכן ערך את הפארווערטס (עמ' 106, 345) ולא את עיתון הפועלים היהודי קדימה (שם זמני); וכשם שעיתון הס"ד בגרמניה מוזכר במדויק בשמו *Vorwärts*

(עמ' 165) – כך אין סיבה שלא להוסיף ליד הכותרת העברית הכשרה של ארגון 'האגודות המקצועיות היהודיות המאוחדות' את ראשי התיבות המקוריים שלו ביידיש (פא"ג) או באנגלית (UHT). לא מדובר במתן כבוד לשמו אלא בצורך מחקרי ליצור בסיס מושגים משותף, שיאפשר לקורא הבקי-פחות ללמוד על הארגון הזה, למשל, מחיבורים שבהם הוא תופס מקום מרכזי יותר. אם כל מתרגם מציין את שמו של ארגון באופן אחר, אי-אפשר ליצור בסיס כזה.

הבנה טובה יותר של הרקע לחיבור ושל המושגים המשמשים בו תאפשר הבנה עמוקה יותר של הדיונים האידאולוגיים הרבים המופיעים בספר, אלה הנותנים לו את הנוף המיוחד שלו ועושים אותו לספר חיוני, עשיר, מועיל וחשוב למחקר ולהוראה. דיונים אלה, העלולים להיתפס בימינו 'הפוסט-מודרניסטיים' כטרחנות פולמוסנית מעיקה ומיותרת, מאירים באור חזק ביותר לא רק את האיות האנושית שאפיינה את תנועת פועלי-ציון (וגם את התנועה הציונית ואת זו הסוציאליסטית, שביחס אליהן היא פעלה), אלא גם את עוצמתו המפורה של המבט 'הפרוגנוסטי', אם לנקוט מונח חביב על אנשי התקופה. כוחם של ויכוחים המבוססים על ניתוח מורכב ומתוחכם של המציאות, ניתוח שהוא אמנם 'אידאולוגי' ר"ל (התיתכן השקפה על העולם, כלומר 'השקפת עולם', כלומר מבט רציני על המציאות, ללא 'אידאולוגיה'???) שהם מובילים לתובנות 'נבואיות' מבריקות למדי, ורק מן הבחינה הזאת טרחת הוויכוחים שווה את מחיר היותם לעתים מרים, חריפים, בוטים ו'פלגניים'.

כאן יצוין קודם כול ברוכוב, מי 'שהעניק לפועלי-ציון הסוציאלי-דמוקרטים את ייחודם הרעיוני [...] את הביסוס התאורטי, את הסינתזה האורגנית בין ציונות ובין סוציאליזם' (עמ' 22): מושגים שנקט, כמו 'תנאי ייצור', 'כר עבודה' או 'בסיס אסטרטגי', אמנם היו מושגים מרכזיים במצע של מפלגה שאיננה קיימת עוד, אך במבט היסטוריוסופי רחב יותר הם עשויים לסייע למתעניין בשאלה היהודית או בשאלות לאומיות אחרות להבין את משמעותם של מצבים כגון זה שבו בני עם מסוים 'מצטופפים בבסיס אסטרטגי צר ונחשל [...] שאינו מאפשר להם לנהל כראוי את מלחמתם המעמדית' (עמ' 23). בהקשר הזה ראוי היה להביא את דבריו הבאים של ברוכוב בגוף הטקסט ולא בהערות השוליים: 'אוטופיסטים', הוא כתב ב-1905, 'הם האנשים הסבורים, שהפיכה שורשית כל-כך בחיי היהודים, כטריטוריאליזם, ניתנת להתגשם ללא מאבק חמור, ללא מעשי אכזריות ועוול, ללא סבל לזכאים ולחייבים. מהפכות כאלה נכתבות לא בדיו ולא במלל נאה ערב לאוזן. הן נכתבות בזיעה, בדמעות ובדם' (עמ' 334); כך גם באשר לדברים שאמר בקיץ 1917. במסגרת מאמציה של 'הברית' לקבל מעמד של חבר באינטרנציונל, ועל רקע מה שנדמה כסיום קרוב של המלחמה, הצליח ברוכוב לשכנע את המנהיגים הסוציאליסטים טרלסטרך והויסמן כי תביעותיהם של פועלי-ציון להתיישבות חופשית בארץ-ישראל עולות בקנה אחד עם עקרונות כלליים 'בנושא חופש הגירה ומסחר'. ברוכוב, מסבירה בלשן, 'מצא ניסוח ברוח התביעות שיש להעלות לפני ועידת השלום – לא תביעה ליצירת יש מאין, אלא תביעה לתיקון מצב קיים; לא תביעה למדינה יהודית, אלא תביעה להסיר את המגבלות המונעות את פועלי-ציון מלהיכנס לארץ-ישראל ומלפעול בה; תביעה להחדיר תנאים דמוקרטיים חדשים לטובת הארץ כולה' (עמ' 189).

ואם בברוכוב עסקינן, מרכזיותו של האיש בפרק הנדון של הציונות בכלל ושל פועלי-ציון בפרט ו'המהפכים' שעברה שיטתו הביאו למה שדניאל גוטוויין הגדיר כמתח בין 'ברוכוב, הברוכובים והברוכוביסטים', מתח שנוצר עוד בחייו וסמוך למותו. יש לתהות אם הקורא הבקי-פחות יודע שכאשר מתח סירקין ב-1919 'ביקורת על ציפור נפשה של המפלגה הרוסית' ["התהליך הסטיכי ומלחמת המעמדות"] ובכך תקף בעצם את ברוכוב, בלי לנקוב בשמו' (עמ' 230), למעשה כבר מלאו כמעט שנתיים למותו. בעניין זה ראוי היה לציין מחקרים נוספים שעסקו בהגותו של ברוכוב.

גם דברים שאמר טבנקין ב-1919 לא יכולים שלא להדהד שלושה דורות מאוחר יותר. מנהיגו לימים של הקיבוץ המאוחד טען כי הסכסוך היהודי-ערבי 'אופיו לאומי' ולא מעמדי, בניגוד לטענת הזרם המרכזי של פועלי-ציון. 'טבנקין', מסבירה בלשן, 'האשים את ההסתדרות הציונית בליבוי האיבה, בשל הדרך שהיא נוקטת כדי לקנות קרקעות מידי הערבים, המעשירה את המתווכים הערבים ומרוששת את בעלי הקרקעות [...] ש[א]ינם מרוויחים מעסקותיהם [...] שכן] כל הכסף משמש להם לקנות נשים'. ביקורתו של טבנקין, הנשמעת אקטואלית במידה ידועה, נעצרה על מפתן שלילת הממד הפוליטי של הציונות מבית-מדרשה של 'ברית שלום', או על מפתן המסקנה האולטרה-פוליטית מבית-מדרשה של 'ברית הבריונים'. מסקנתו של טבנקין היתה ש'הדרך היחידה להתמודד עם הערבים היא ליצור רוב בארץ ולהיות גורם מדיני-לאומי בעל כוח' (עמ' 273), ואת העמדה הזאת שב וביטא סמוך למותו, כעבור יותר מחמישים שנה.

הד לוויכוחים האידאולוגיים הללו נמצא גם בביקורת שמתח מרק (מרדכי) יארבלום, 'איש פועלי-ציון פולין' (עמ' 57), על מפלגת אחדות-העבודה, שקמה בארץ-ישראל בשנת 1919 על יסודותיה של פועלי-ציון והיתה כידוע הבסיס למפא"י. ב-1919 הוא ביקר את המצע 'הכלכלי' באופיו של המפלגה החדשה הזאת, בטענו נגדה כי אף שהיא אינה מתכששת לפעולה הפוליטית, היא 'בוזה לה, וזוהי טעות הטומנת בחובה סכנה לעתיד'. 'היא אינה מפלגה מעמדית', מסבירה בלשן את טענת יארבלום, אלא 'מפלגה של מעמד', כלומר היא אינה מכשיר פוליטי למאבק מעמדי רחב אלא בית פוליטי להגנה על אינטרסים מעמדיים צרים. יארבלום הניח שטעותה של המפלגה נבעה מכך שהיא 'היתה מנותקת עד כה מן העולם'. אך, הוא טען, 'משיחדרו אליה ההון והעבודה היא תיווכה בטעותה' (עמ' 251), כלומר כשתושפע מן התוצאות המוכרות של תהליכי הגירה המונית: הופעתו של הון למיניו ולסוגיו (גדול, קטן, יצרני, ספקולטיבי) והיווצרותה של עבודה לסוגיה (מאורגנת, שאינה מאורגנת, בעלת תודעה פוליטית כזאת או אחרת ונטולת תודעה פוליטית). ברטרופסקטיבה אין להתעלם מדבריו של יארבלום. אמנם חלפו שני דורות מאז, אך בדיעבד אפשר לומר כי 'הבוז' לפוליטיקה במובן של ויתור על 'מלחמת מעמדות' (ולא מדובר בבריקדות, מתרסים וכיוצא באלה דימויים רומנטיים מהמאה ה-19, אלא קודם כול בשמוש בהבחנה המעמדית לצורכי ניתוח ומצע) וחידרתו של ההון אל שורות יורשיה של אחדות-העבודה עשוה כבר באמצע שנות השישים ל'מפלגה של מעמד'.

בהקשר זה אי-אפשר שלא להביא קטע מסעיף 2 של המצע הרעיוני שצורף לתוכנית

'הסוציאליזם אינו שאיפה לעתיד, אלא מעשה להווה'

'משלחת פועלי-ציון', שביקרה בארץ כדי ללמוד על הנעשה בה ולהמליץ על תוכניות לעתיד הקרוב: 'אם הארץ תיבנה מלכתחילה בדרך של כלכלה קפיטליסטית, היא תהיה ל'פיסת גלות יהודית'. [...] במקום לעשות את ארץ-ישראל לארץ של עבודה יהודית חופשית, הם יעשו אותה לארץ ערבית שאותה מנצלים היהודים' (עמ' 266). הגם שפרוגנוזה זו לא התממשה במלואה, הרי היא מתארת באופן מדויק למדי, גם אם פשטני, את הכוחות החברתיים המנוגדים הפועלים בהיסטוריה הכלכלית-פוליטית של היישוב ושל מדינת ישראל. ומעניין לעניין באותו עניין: נחום ניר-רפאלקס, גם הוא פועל-ציון פולני, מתח ביקורת על 'הקבוצות', שלטענתו 'אינן סוציאליזם' שכן 'כל מה שנוצר [בהן] שייך לחברי הקבוצה', ואילו הסוציאליזם 'פירושו חברות אמצעי הייצור. [...] הערך העודף [...] יהיה של החברה, של המדינה'. ומכאן מזהיר ניר מפני מצב שבו 'הקבוצות יהיו לבעלי בתים קטנים' (עמ' 243).

ועוד זאת: התוכנית המעשית של פועלי-ציון מ-1919 מלמדת על הפער העצום בינה לבין הדימוי של 'הסוציאליזם' כפי שטופח וממשיך להיות מטופח בידי אויביו מבית ומחוץ. 'כל העובדים המאוגדים באגודות', נכתב בסעיף 'צדק חברתי-כלכלי', 'הם חופשיים. הברית קובעת את שכר המינימום והמקסימום. [...] התוכנית מבחינה בשני שלבים להגשמת השוויון הכלכלי. [...] תיאלץ החברה החדשה להסתייע במומחים ולשלם להם שכר גבוה יותר', שכן 'הערך המוסרי של השוויון עדיין אינו נחלת הכלל, ומצד אחר ההשכלה הטכנית היא עדיין מונופולי של המעמד השליט, קרי הקפיטליסטים' (עמ' 265). במילים אחרות, התוכנית לא רק מבטאת התייחסות מורכבת למציאות מורכבת, אלא – וזה הדבר החשוב – היא מציעה כיוון להתפתחות דינמית: חינוך 'מוסרי' לקראת שוויון, וחינוך מעשי לקראת 'מומחיות'.

'הפרוגנוזות' הללו מלמדות שאפילו ב-1907 ואף קודם לכן לא היה מדובר בתנועה שהתבססה על 'דימויים' ותרמה לכל היותר ל'גיבוש תודעת זהות לאומית', אלא אם כן ב'זהות' הכוונה למצפן מוסרי-תרבותי-חברתי ומכאן פוליטי וכלכלי. קל וחומר שלא זו היתה תרומתה הבלעדית ב-1920. אמת, בשנה זו אמנם הגיעו לחופי ארצות-הברית יותר ממאה אלף מהגרים יהודים; ובשנה זו אמנם דומה היה שהסוציאליזם העולמי, שהחל בברית-המועצות, הולך ומתפשט מערבה ומביא עמו בין השאר את פתרון 'השאלה היהודית' (עמ' 310); ובאותה שנה בארץ-ישראל עברה התנועה הלאומית הפלסטינית עוד שלב בהתגבשותה הסרבנית; ועם זאת, ובהינתן כל מה שקרה מאז 1920 לעם היהודי בכלל ובארץ-ישראל בפרט, קשה לדמיין את 'בניין האומה' הארץ-ישראלי ללא סוג כזה של מחשבה. זו לא יכלה להתפתח במלוא מורכבותה ועושר ביטוייה ללא המתח האמור בין 'עבודת ההווה' ל'עבודת ארץ-ישראל', שאפיין את כל התנועה הציונית.

לפני סיום יש לומר דברים גם בסוגיה זו. טענה הרווחת כבר מימי ראשית הציונות כפי מתנגדיה ותומכיה גם יחד, כל אחד מסיבותיו, היא שציונות, שהיא 'שליטת הגלות', פירושה התמקדות חד-ממדית בנעשה בארץ-ישראל, ובארץ-ישראל בלבד. 'ציונות וולגרית' מסוג זה הביאה למסקנה של'גולה' תפקיד אחד ויחיד, והוא לספק כספים וכוח אדם, רצוי בעל תודעה ארץ-ישראלית מפותחת. מסקנה זו הביאה לאנטי-ציונות' וולגרית לא פחות, ולפיה

הציונות מסיטה את תשומת לבם של היהודים מבעיותיהם האמיתיות – טענה שהיתה לחם חוקן של הפארווערטס, למשל, בכל התקופה הנדונה. בפועל הדברים היו מורכבים הרבה יותר, לא רק דה־פקטו – קרי עצם הצורך לגייס כספים וכוח אדם בעל תודעה ציונית חייב את הציונות לפעול בקרב יהודי הגולה על מנת לזכות בכספים ובתודעתם – אלא גם דה־יורה: עצם הקמתה של ריבונות יהודית טריטוריאלית אמור היה להביא לשינוי דרמטי בזכויות היהודים בארצות מושבם. במילים אחרות, האוטואמנציפציה היתה תנאי לאמנציפציה ולא ניגודה, ועל טענה זו היו יכולים לחתום בלי היסוס גורמים אנטי־ציוניים כמו הבונד, הטריטוריאליסטים או אנשי הפארווערטס – כולם דוגמאות לגופים שניהלו פוליטיקה יהודית עצמאית, כלומר פוליטיקה אוטו־אמנציפצינית, וחתרו לשיפור מצבו של היהודי באשר הוא, כלומר דגלו בפוליטיקה אמנציפצינית. בלשן אמנם מביאה הוכחות ל'ציונות וולגרית', כמו למשל דברים שכתב ברל כצלנסון במכתב אישי ובו קונן על 'אנשי הגולה', שראו עצמם 'שלוחי הפועל העברי': 'מתי הוא שלח אותם, ומה לפועל העברי ולהם, ולמה אנחנו מבלים אתם את הזמן' (עמ' 322); או דבריו של שמואל יבנאלי, פועל־ציון ארץ־ישראלי גם הוא, שסבר 'שיש לגייס כספים בכפייה' בעיקר מן 'הקפיטליסטים הגדולים', שעליהם, כך טען, 'להוכיח אקטיביות וקרבה נפשית לעם באמצעות נדבות עצומות – וְלא ייחשבו למומרים ומשומדים' (עמ' 276); או של יצחק טבנקין, שטען נגד עמיתיו פועל־ציון שבגולה כי 'ביחסם כלפי בניית ארץ־ישראל, אנשי השמאל הם מנשביקים, ואילו הארצישראלים הם הבלשביקים' (עמ' 274, ולמען הסר ספק נסביר שבעת ההיא ובהקשר זה של הפולמוס האינדואולוגי־פוליטי, למטבע 'בולשביק' היה ערך רב); או אמירתו הנוקבת לא פחות ולפיה 'חבר צעירי ציון המחזיק בידו האחת במחרשה ובשנייה ברובה, הוא יותר רבולוציוני מקומוניסט וינאי המקבל את הרזולוציה הכי שמאלית' (עמ' 294).

עם זאת, את ההצהרות הללו יש למקם בהקשרם של מאבקי הכוח הפוליטיים הלגיטימיים והמוכרים ולהבינן כחלק מתהליך גיבושן של הזהות הקבוצתית ושל 'גאוות היחידה'. כך, כשם שפועל־ציון 'האוסטרים' נאבקו לאורך כל הדרך על הבכורה מול עמיתיהם 'הרוסים', וכשם שפועל־ציון 'האמריקנים' רצו לתרגם את תפקידם כספקי הכספים של 'הברית' לכוה פוליטי הולם יותר (עמ' 258), כך גם פועל־ציון הארץ־ישראלים עמדו על דעתם בכל הנוגע למרכזיותה של ארץ־ישראל מבחינתן של 'הברית' ושל התנועה הציונית בכללותה. חשובה מכך היא השקפת העומק שמציגה המחברת, ולפיה היה ברור לכל ציוני בר־דעת ש'הגולה' היא מצב היסטורי מתמשך ולפיכך מי שתובע חזקה על ייצוג העם היהודי אינו יכול להתעלם ממנו. בלשן מביאה דוגמאות רבות לכך שבקרב פועל־ציון היתה הבנה זו מושרשת באופן מהותי. כך, למשל, טענו פועל־ציון מיקטרנינוסלב במצעם, שנוסח כבר בנובמבר 1903, 'כי תנאי הכרחי לקיום יהודי לאומי הוא מרכז פוליטי־לאומי [...] שיקום בפלשתינה. מרכז שכזה יאפשר להמון היהודי התפתחות חופשית ותקינה. תפקידיה של המפלגה הם להקים מרכז כזה, להילחם למען שינוי המשטר החברתי הקיים ולהשיג זכויות אזרחיות ולאומיות ליהודים בגלות' (עמ' 46); ומן הצד השני של האוקיינוס סברו פועל־ציון

'הסוציאליזם אינו שאיפה לעתיד, אלא מעשה להווה'

'האמריקנים' בשנת 1906 כי 'עבודת ארץ-ישראל יכולה להיטיב במישרין את מצב היהודים בארצות הגולה' (עמ' 63); וכאשר המחברת מתארת ומנתחת את הדיונים שהביאו לניסוח מצעה של 'הברית' ב-1907, היא מציעה לקרוא את אחד המשפטים במצע 'על דרך החיוב', וכך להסיק ממנו 'שהמרכז הטריטוריאלי היהודי בארץ-ישראל, לכשיקום, יעניק ממד חיובי לשוויון הזכויות ולאוטונומיה הלאומית בגולה ויביא לידי שינוי קיצוני בחיי היהודים שם ויאפשר את חייהם במקום' (עמ' 67); כך גם עם פרוץ מלחמת העולם, על אף המחלוקות בעניין האוריינטציה הגאוגרפית - ציר גרמניה-טורקיה או 'האנטנטה' - היו 'היריבים [...] מאוחדים במישור היהודי [...] לנצל [...] את תהליך השלום העולמי [...] כדי לנכס זכויות לאומיות לעם היהודי בגולה' (עמ' 135); וגם בעיצומה, בשנת 1917, עת ניסחו אנשי 'הברית' תזכיר 'העוסק בתביעות היהודיות' שיועלו לאחר סיום המלחמה, בלטו בתזכיר עקרונות אלה: 1. אוטונומיה לאומית-אישית במדינות רבות-לאומים [...]; 2. ריכוז לאומי בארץ-ישראל [...]; 3. חופש הגירה והתיישבות ליהודים בכל הארצות' (עמ' 184). גישה זו ביטא גם ברל לוקר, איש 'לשכת הברית', שטען ב-1919 כי 'העם היהודי קיים כשהוא לעצמו, עם הארץ או בלעדיה. לפיכך העבודה בגולה חשובה לא פחות מעבודת ארץ-ישראל' (עמ' 248). דוגמאות אלה מחייבות את כל מי שמעיין ברצינות בתקומת ישראל, אם מעמדה פרו-ציונית אם מעמדה אנטי-ציונית, לוותר אחת ולתמיד על הגישה הפשטנית הנזכרת, המזהה את הציונות עם שלילת הגלות.

ייתכן שדברים אלה כוחם יפה גם כשהם נוגעים למניע המרכזי שעמד בתשתית פעולתם של פועלי-ציון - בארגונינה או בבוקובינה, בסלוניקי או בקליבלנד, ביפו או בלונדון, במוסקבה או בוורשה - והוא השאיפה לארגן את החברה האנושית בכלל ואת הציבור היהודי בפרט באופן הגון, חופשי ויוצר. 'הסוציאליזם', טען דוד בן-גוריון, 'אינו שאיפה לעתיד, אלא מעשה להווה. השאלה היא הדרך' (ההדגשה שלי, א"מ). ספרה של בלשן תורם תרומה עצומה להבנת המניע הזה, וגם לניסוח תשובות על שאלתו המתמדת של בן-גוריון.